

היום שאחרי בכלכלה: ממשבר להזדמנות

השקט הביטחוני והזינוק בהייטק הניבו עשורים של שגשוג חרף שורה של כשלים מובנים בכלכלה הישראלית. אבל השקט נגמר, קטר ההייטק מאט, ושוב לא נוכל להתעלם מהבעיות היסודיות. הזדמנות – והכרח – לתקן

בשיח הכלכלי נפוצה התפיסה שכל משבר טומן בחובו הזדמנות לשינויים מהותיים ורבי-חשיבות, שקשה לבצע בזמן שגרה. כל עוד הכול עובד, גם אם לא באופן מיטבי, חסרה המוטיבציה להוביל את השינויים הדרושים לשיפור המדיניות הכלכלית, וחסרה הנחישות לעמוד מול קבוצות האינטרס הצרות הנהנות מהמצב הקיים ומשתמשות בכוחן כדי להנציחו. אבל משבר גדול משנה סדרי עולם, מנער את המפה הפוליטית, מעורר מוטיבציות רדומות, מחזק את הקריאה הציבורית לשינויים ומגביל את השפעתם של בעלי האינטרס.

בחודש אוקטובר קיבלנו תזכורת מדממת לכוחו של משבר לשנות קונספציה. טבח שמחת תורה ניפץ את התפיסות הביטחוניות שבהן היינו שבויים שנים ארוכות, ועל המערכת הביטחונית מוטלת כעת החובה להחליפן בתפיסות חדשות ומפוכחות יותר לגבי התנהלותנו מול אויבינו וחורשי רעתנו. אך לצידה של הקונספציה הביטחונית מתקיימת זה עשורים גם קונספציה כלכלית, שגם אותה יש לבחון ולהתאים למציאות החדשה. שתי הקונספציות קשורות זו בזו: עשור של שקט ביטחוני יחסי הביא עמו גם עשור של שגשוג כלכלי, שבחסותו הרשינו לעצמנו הוצאות ממשלתיות אדירות, ספגנו את ניוונו של המגזר הציבורי, וכשם שכשלנו בטיפול באיומים הביטחוניים, כך הותרנו ללא מענה גם את שלל בעיותיה של הכלכלה הישראלית.

לא עוד. הוצאות המלחמה נערמות מדי יום, העשור הקרוב כולו ילווה בהוצאות ביטחון כבדות, ושוב לא נוכל להרשות לעצמנו את מה שהרשינו בעבר. אבל אין זו

ריקי ממון היא עמיתת מחקר בפורום קהלת ופרשנית כלכלית ב'מקור ראשון'.

הפעם הראשונה שמדינת ישראל ניצבת בפני משבר ביטחוני-כלכלי, ולימוד מלקחי ההיסטוריה יקל עלינו את הניווט במים הסוערים הצפויים לנו. במאמר זה אציג כמה ממשברי העבר – אלה שהשכלנו לנצל, ואלה שהחמצנו – ואבקש לשרטט קווים לבעיות שמעולם לא פתרנו, ולהזדמנויות שמציעות את עצמן בפנינו כעת.

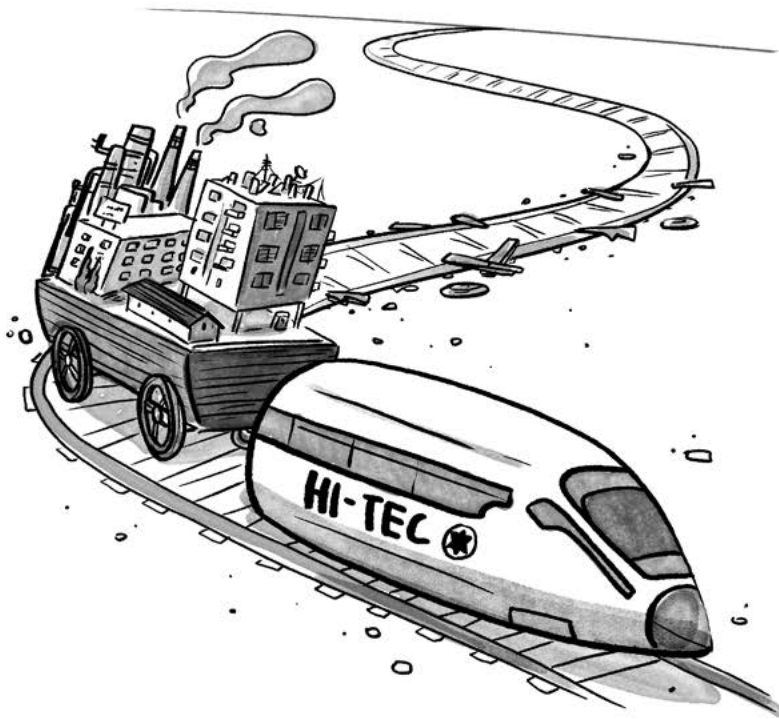
יום כיפור כלכלי

ההפתעה שחוותה מדינת ישראל בבוקר שמחת תורה תשפ"ד דומה בחומרתה רק להפתעה שחוינו במלחמת יום הכיפורים, לפני חצי מאה בדיוק. כשהטנקים המצרים חצו את התעלה, הם ניפצו לא רק את הקונספציה הביטחונית הישראלית, אלא גם הכריחו את המדינה לעשות – בסופו של דבר, ואחרי המשבר הכלכלי החמור שידעה מיום הקמתה – את קפיצת המדרגה שתוביל אותה להיות אחת מהכלכלות המובילות בעולם.

הוצאות הביטחון של ישראל נסקו אחרי מלחמת יום הכיפורים, ועמדו בשנת 1975 על לא פחות מ-30 אחוזים מהתוצר. במקביל, לאורך העשור שלאחר מכן וגם אחרי חילופי השלטון ב-1977, המשיכו ההוצאות האזרחיות לתפוח. מתחילת שנות ה-70 ועד אמצע שנות ה-80, סך הוצאות ממשלת ישראל, באחוזים מתוך כלל התוצר, היה מהגבוהים בעולם. ב-1975 הגירעון התקציבי (הפער בין הוצאות המדינה והכנסותיה) הגיע ל-21 אחוזים מהתוצר. הצמיחה פחתה מאוד והאינפלציה החלה לטפס. כדי לממן את ההוצאות הכבדות, בחרו ממשלות ישראל בעשור ההוא "להדפיס כסף" באמצעות הלוואות מבנק ישראל. צעד זה הוריד את ערכו של המטבע עוד יותר ויצר סחרור אינפלציוני. שיעורי האינפלציה השנתית שעמדו במוצק על כשבעה אחוזים בשנות השישים, טיפסו בראשית שנות השבעים, ולאחר מלחמת הכיפורים נסקו דרמטית עד לשיא של כ-400% בשנות השמונים.

המשבר התקציבי, האינפלציה האדירה והמחסור במטבע זר הלכו והחריפו עד שהגיעו לנקודת הקצה ב-1985. ממשלת האחדות בראשות שמעון פרס נאלצה לערוך סדרה של שינויים מבניים חריפים ששינו למעשה את כל המערכת הכלכלית בישראל. "אני בוודאי לא מתלהב מהאמצעים שאנו עומדים לנקוט", אמר שמעון פרס בפתח ישיבת הממשלה הדרמטית שנמשכה מעל עשרים שעות ובה אושרה תוכנית הייצוב הכלכלי, "אך אם גם מזכיר ההסתדרות אומר שאנחנו עומדים ערב יום כיפור כלכלי – ואני מצטט אותו – אז אילו אני ידעתי, ערב יום הכיפורים, שהולך להיות יום כיפורים, הייתי עושה כל מה שאני יכול כדי למנוע זאת".

תוכנית הייצוב נקטה כמה צעדים שעד אז התקשו ממשלות ישראל לעשות. בין השאר נערך קיצוץ דרמטי בתקציב הממשלה, כולל תקציב הביטחון, בוטלו סובסידיות רבות על מוצרים ושירותים, והוחלה הגבלה על גודל הגירעון הממשלתי. התוכנית

הורתה על הקפאת מחירים והקפאת שכר כללית במשק, הכניסה תיקון לחוק בנק ישראל שאסר על הממשלה "להדפיס כסף" דרך הלוואות מבנק ישראל, ועיגנה בחוק את עצמאות בנק ישראל כמתכנן המדיניות המוניטארית של בנק ישראל. התוצאות היו מהירות: בתוך שנה ירדה האינפלציה לכ-20 אחוזים ותקציב המדינה התאזן. זה היה היום שבו הכלכלה הישראלית התחילה לעבור מכלכלה סוציאליסטית בעיקרה לכלכלה קפיטליסטית במידה רבה.

המלחמה הכריחה את מדינת ישראל להשתנות. לא מייד, ולא מרצונם של הפוליטיקאים שנדרשו להוביל את השינוי הזה, אבל זה קרה. הכלכלה הישראלית נבנתה מראש על היסודות הרעועים של ניסיון ממשלתי לנהל את הכלכלה, במקום לתת ליוזמה פרטית להוביל אותה; היא התבססה על סובסידיות ועל חברת העובדים של ההסתדרות, שימרה מנגנוני כוח לקבוצות אינטרס, ניסתה לנהל את כמות מטבע החוץ במדינה והסתמכה במידה רבה על כסף זר כמו סיוע אמריקני וכספי השילומים מגרמניה. כל מה שהיה מקולקל בכלכלה הישראלית לפני מלחמת יום הכיפורים הפך למשקולת כבדה על הכלכלה לאחריה. כשמשקולת זו פגשה את הוצאות הביטחון הכבדות שנגרמו בעקבות המלחמה נוצר כדור שלג שבסופו משבר – ולאחריו תיקון. במקרה זה התיקון הצליח, המשבר חלף. אך המעגל האכזר של שגשוג המוביל לשאננות, ושאננות המובילה למשבר, לא נפסק.

משבר 2003

הפעם הבאה שבה ישראל סבלה ממשבר כלכלי חמור שחייב שינוי הגיעה גם היא בעקבות משבר ביטחוני גדול. הזיכרון הציבורי הקצר ואינטרסים פוליטיים קצרי טווח הביאו את ממשלת ישראל לצעוד באותו שביל שהוביל אותה למשברים כלכליים בעבר. שנות התשעים, על האופטימיות המדינית שנשבה בהן, ובחסות ההצלחה של תוכנית הייצוב הכלכלית, התאפיינו בצמיחה גבוהה. גל עלייה גדול מברית המועצות הוסיף גם הוא לצמיחה המקומית, הגדיל את הביקוש המקומי ואת כוח העבודה. לממשלה היו הכנסות גבוהות גם מהפרטת חברות ממשלתיות, עוד מהלך שהיה חלק מתהליך ההתבגרות מהמדיניות הממשלתית הסוציאליסטית של ראשית המדינה.

אבל בחסות ההצלחה הכלכלית של שנות התשעים, מערכת הרווחה בישראל תפחה והלכה. תשלומי העברה מסוגים שונים, כולל קצבאות ילדים גבוהות מאוד, דמי אבטלה, הבטחת הכנסה, שלל קצבאות, תמיכות לאברכים, ומגוון הנחות על שירותים ציבוריים, יצרו מצב שבו ישראלים רבים יכלו לשמור על רמת קיום מינימלית בלי לעבוד. מי מהם שהיה יוצא לשוק העבודה היה מאבד את ההטבות של מערכת הרווחה, אך מרוויח שכר שלא עלה על גובה הקצבאות. מערכת הרווחה עודדה בפועל אבטלה והישענות על חסדי המדינה.

תוכניות רווחה מצטלמות היטב, אף פוליטיקאי עוד לא סולק מתפקידו בשל הכרוה על הרחבת ההטבות לאזרחים, ולרוב פוליטיקאים לא נבחרים בזכות מחויבות לצמצום החוב הלאומי על ידי קיצוץ הטבות לאזרחים. כשיש שפע גדול של הכנסות, הממשלה יכולה להרשות לעצמה לפזר כספים ולזכות לתשואות; כשהכסף מתמעט, הממשלה לוקחת הלוואות, קצת בכל פעם – אבל החוב מצטבר; וכשהמערכת הרעועה הזאת פוגשת משבר כלכלי – היא קורסת.

בליל הסדר תשס"ב הגיע מחבל מתאבד בשליחות חמאס אל מלון פארק בנתניה ופוצץ מטען חבלה רב עוצמה. בפיגוע נרצחו 30 ישראלים ו-160 נוספים נפצעו. זה היה אחד הפיגועים הקשים שידעה מדינת ישראל עד אז, שיאה של שנת דמים קשה ורצופת פיגועים, והוא היה הקש ששבר את גב הגמל והוביל את ממשלת ישראל לצאת למבצע חומת מגן. האינתיפאדה השנייה פגשה את משבר הדוט.קום והביאה למשבר כלכלי חריף, השני בגודלו אחרי המשבר של אמצע שנות השמונים.

הצמיחה צנחה לאפס, היצוא התמעט, האבטלה טיפסה וכך גם החוב הציבורי. מדינת ישראל שוב מצאה את עצמה על סף פשיטת רגל, ועם סדרה של הטבות ממשלתיות שלא יכלה עוד להרשות לעצמה. גם הפעם נדרשה הממשלה לסדרה של צעדים קשים ולא פופולריים כדי להציל את המדינה מפשיטת רגל, וכמו "יום הכיפורים הכלכלי" שהגיע אחרי מלחמת יום הכיפורים, אחרי חומת מגן הגיעה "חומת מגן כלכלית". בשנת 2003, שר האוצר דאז, בנימין נתניהו, הכריז על תוכנית חירום שכללה קיצוצים כואבים בהוצאות הממשלה ובתשלומי רווחה שאיש לא העז לנגוע בהם לפני כן, כולל קיצוץ קצבאות שעלותן הייתה גבוהה במיוחד, כמו קצבאות הילדים.

כדי להסביר את צעדיו השתמש נתניהו במשל הידוע על "האיש השמן והאיש הרזה":

בכל כלכלה קיים איזון בין הסקטור הציבורי לסקטור היצרני. הסקטור הציבורי מקיים תפקידים חשובים ביותר אבל הם לא מייצרים כסף, הם צורכים כסף. מי שמייצר כסף בכלכלות, בוודאי בכלכלה בריאה, זה הסקטור היצרני. בישראל הגענו למצב שהסקטור הציבורי מהווה 55% מהתוצר והסקטור היצרני מהווה 45% מהתוצר. דמיינו אדם ששוקל 45 קילו שסוחב על גבו אדם במשקל 55 קילו. זה ששוקל 55 קילו בכל שנה מוסיף עוד קילוגרמים, הוא מתרחב, וזה שלמטה, שנאנק לסחוב אותו, מתכווץ ... הרזה נאלץ לסחוב את השמן, בשלב מסוים הוא לא יכול. קודם כל הוא מאט, ואז נעצר, ובסוף הוא קורס. מה שאנחנו צריכים לעשות זה להקטין את הסקטור הציבורי ולהגדיל את הסקטור היצרני.

זה היה הגיוני ונדרש, אבל זה לא היה קל. הקטנת הסקטור הציבורי דרשה התמודדות עם קבוצות אינטרס חזקות, ובראשן ועדי העובדים במגזר הציבורי, החברות הממשלתיות, ומעל כולם – ההסתדרות. אלא ששעת משבר היא גם שעת כושר, בדיוק משום שהשפעתן של קבוצות האינטרס על הציבור אינה חזקה כפי שהיא

בשגרה, וקל יותר להתמודד עם ההתנגדות שמגיעה מהן. נתניהו ספג ביקורת ציבורית נוקבת, ויקי קנפו צעדה ממצפה־רמון לירושלים בשם האימהות החד־הוריות, ההסתדרות השביתה את המשק שוב ושוב במחאה, אבל נתניהו השכיל לנצל את המשבר כדי להעביר סדרה של רפורמות חשובות – כולל רפורמה גדולה במערכת המס ורפורמה בשוק ההון – שכמו ב־1985, קידמו את הכלכלה הישראלית צעדים רבים קדימה.

מלכוד ההייטק והכלכלה הכפולה

קל לדבר על משברי העבר כהזדמנויות כשהאבדות הקשות מאחורינו והזמן מעמעם את הכאב. אך מחובתנו, כבר עתה, לזהות את ההזדמנויות שמביא עימו המשבר הנוכחי. שידוד מערכות נדרש לא רק בתפיסה הביטחונית, אלא גם בחלקים גדולים של המגזר הציבורי. הקשיים שעוברים עכשיו על המשק יכולים להיות הזרז לפתיחה של ישראל לעולם ולהקלה אמיתית ברגולציה על עסקים. ההתעוררות הלאומית בקרב כל שדרות החברה הישראלית יכולה להיות תחילתו של שינוי היסטורי, ניסוח מחדש של החוזה עם המדינה, ובעיקר עם קבוצות אוכלוסייה כמו המגזר החרדי. גל עלייה גדול ממדינות חזקות שסובלות כעת מעלייה בגילויי אנטישמיות יכול להקפיץ את הכלכלה קדימה, כפי שקרה בשנות התשעים.

המלחמה יכולה להניב גם הזדמנויות לפיתוח טכנולוגי, להתחזקות ההייטק ולהתעצמות התעשייה הביטחונית הישראלית. מייקל אייזנברג, משקיע הון סיכון בתעשיית ההייטק ושותף מנהל בקרן הסיכון אָלֶף, מדבר על האפשרויות העולות כתוצאה ממה שהוא מכנה "חיכוך". ישראל נמצאת כרגע בחיכוך גבוה עם אתגרים ביטחוניים שלא מעט מדינות בעולם מתמודדות איתם בצורה כזאת או אחרת, או חוששות שיידרשו להתמודדות מעין זו בעתיד. זוהי גם המלחמה הגדולה הראשונה שישראל מנהלת בדור הרחפנים ושאר החידושים הטכנולוגיים של השנים האחרונות. מצב זה מייצר צרכים מרובים, ועם הצרכים מגיעות יצירתיות, יעילות ופריצות דרך. בניגוד למדינה כמו אוקראינה, שנדרשת לייבא את אמצעי הלחימה שלה, בישראל ישנה תעשייה ביטחונית גדולה, וכעת גם מלחמה שדורשת הוכחת ביצוע מיידי. המוחות המובילים המגויסים ליחידות כמו 8200, ואשר פועלים כעת בחיכוך גבוה ובמוטיבציית שיא, יניבו בוודאי הרבה רעיונות חדשניים, שהמילואימניקים יביאו עימם כשיחזרו מהיחידות אל העבודה בחברות ההייטק. גם חברות ההייטק עצמן נמצאות בחיכוך גבוה עם לקוחותיהן: הצורך להמשיך להביא תוצאות עם מצבת עובדים חסרה ואתגרים ביטחוניים מוליד פתרונות משלו.

אך מצב זה עלול להתגלות כחרב פיפיות. ההצלחה של ההייטק הישראלי הובילה את השגשוג של המדינה כולה בעשרים השנים האחרונות; היא הביאה לנו שפע גדול וקפיצת מדרגה ברמת החיים, אבל גם סימאה את עיינינו מפני תחלואותיה הרבות של הכלכלה הישראלית.

על מציאות זו תעיד האנקדוטה הבאה. בשיאו של משבר הקורונה התגלתה בעיה לא צפויה: השכר הממוצע בישראל היה גבוה מדי. בלב המשבר, במהלך חודשי הסגר ההרמטי הראשון, כשרובנו לא התרחקנו יותר ממאה מטרים מהבית, כשעשרות אלפי עסקים נסגרו, וקרוב למיליון עובדים הפכו למובטלים – השכר הממוצע בישראל טיפס לשיא דרמטי של כ-12,590 שקל. זה כמו בן לא ביטא שיפור כלכלי או עלייה ברמת החיים הישראלית, אלא להפך. העובדה הסטטיסטית הזאת נבעה מכך שחלקים גדולים במשק יצאו לחופשה ללא תשלום או פוטרו – וכך יצאו מהסטטיסטיקה של גובה השכר. אלה היו, ברוב המקרים, העובדים שנמצאים בתחתית סולם ההכנסות. העובדים בעלי השכר הגבוה יותר נפגעו הרבה פחות, כך שהדבר הוביל לעלייה בשכר הממוצע.

האירוע הקטן הזה הצביע על בעיית עומק של הכלכלה הישראלית, שאינה ניכרת בשגרה ואינה נחשפת על ידי הנתונים היבשים. בכל פעם ששר האוצר מתהדר בכלכלה הישראלית החזקה, או שסוכנויות הדירוג מחלקות לה מחמאות, הם רואים הישגים יפים של מעצמה טכנולוגית שמצליחה להתאושש במהירות ממשברים, שמובילה במדדי החדשנות העולמיים, ושמכניסה למדינה ולתושביה הכנסות נאות. אלא שכל ההישגים האלה מטשטשים את העובדה שבישראל אין כלכלה אחת אלא שתיים: אומת הסטארט-אפ, וכל השאר.

כלכלה אחת היא כלכלת הייטק עתירת ידע, טכנולוגית, מתקדמת וחדשנית. היא חלק מהכלכלה הגלובלית, מתחרה בחברות המובילות בעולם, רוב מקורות המימון שלה מגיעים מעבר לים וכך גם לקוחותיה. העובדים שלה מקבלים שכר גבוה, מציגים פרויקט עבודה גבוה, ההכנסות שלה נאות, ונאים הסכומים שהיא מגלגלת לקופת המדינה. זוהי כלכלה מצליחה ועשירה עם צמיחה מהירה ויצוא מתרחב שמובילה את ישראל קדימה כבר מעל לשני עשורים.

הכלכלה השנייה, לעומת זאת, היא כלכלה מיושנת שמתקשה להשיג את הקצב המהיר של כלכלת ההייטק. היא כוללת את ענפי הכלכלה המסורתיים, תעשיית הייצור, ענפי המסחר והשירותים. זוהי כלכלה המאופיינת ברמת פרויקט נמוכה מאוד – כ-50 אחוזים פחות מזו של הכלכלה החדשנית, שיעור הנמוך גם בהשוואה בינלאומית. זוהי כלכלה מקומית בעיקר, המיועדת לשוק הישראלי, עם יצוא מינורי, שמתקשה להתחרות בתוצרת של מדינות עם כוח עבודה זול. היא כפופה לרגולציה נוקשה ומיסוי כבד, והשכר הממוצע בה נמוך בהרבה מאשר במקבילתה הטכנולוגית – מלבד סקטורים עם ארגוני עובדים חזקים או מונופולים ממשלתיים.

כלכלת ישראל אולי מצליחה ככלל, אבל התוצר לנפש בישראל עדיין נמוך ב-13% מממוצע ה-OECD וב-26% מ"מדינות ההשוואה", כלומר מדינות קטנות ומתקדמות שישראל רוצה ויכולה להידמות אליהן. מאחר ששיעור התעסוקה הכללי גבוה,

המפתח לעלייה מתמשכת של רמת החיים נעוץ בהעלאת פריון העבודה. על פי בנק ישראל, פריון העבודה בישראל עדיין נמוך בהשוואה בינלאומית. התוצר לשעת עבודה בישראל נמוך ב-20% מממוצע ה-OECD וב-35% ממדינות ההשוואה. המשמעות היא שבישראל עובדים יותר שעות ומייצרים פחות בהשוואה למדינות המתקדמות. אבל הפער הזה לא נוגע לכלכלת ההייטק, שהיא מתקדמת ומציגה פריון עבודה גבוה במיוחד, אלא הוא נובע מחלקים אחרים בכלכלה. הפערים נובעים בעיקר מאוכלוסיות שעובדות בהיקפים נמוכים ומאופיינות ברמת מיומנויות נמוכה בהשוואה לאוכלוסייה הכללית: בעיקר נשים ערביות וגברים חרדים. גם כאשר בוחנים את פריון העבודה בהשוואה בין ענפים ניכר הפער: הפריון נמוך במיוחד בענפים בלתי סחירים, כמו מסחר ובינוי, ובענפים סחירים המוגנים מפני יבוא מתחרה כמו ענף המזון.

כבר ב-2019 פרסם בנק ישראל דו"ח מיוחד שהצביע על פריון העבודה הנמוך בישראל כגורם מרכזי לפער ברמת החיים בין ישראל למדינות מפותחות אחרות. ב-2021 פרסם בנק ישראל בעקבות משבר הקורונה את "תוכנית בנק ישראל להאצת הצמיחה", וגם בה הצביע על שיפור פריון העבודה הכללי במשק כיעד אסטרטגי. ב-2023, עם הקמת הממשלה הנוכחית, חזר נגיד בנק ישראל, פרופ' אמיר ירון, על אותם מסרים. "מול התאוששותו המרשימה של המשק הישראלי ממשבר הקורונה, עומדת נחיתותו בשורה של נושאים תשתיתיים, ובעטיה רמת החיים בישראל נמוכה יחסית למדינות ה-OECD", כתב. "אומת ההייטק הישראלית" [היא] מובילה עולמית בחלקו של מגזר ההייטק בתוצר ובחדשנותו. למרות גודלו ותרומתו הניכרת של המגזר לכלכלה ולחברה, סובל המשק הישראלי מפערים טכנולוגיים ניכרים בין ענפי המשק".¹

הפער בין שתי הכלכלות הישראליות תמיד היה גדול, אבל לרוב הוסווה תחת נתונים טובים של הכלכלה בכללותה – שנמשכה כולה קדימה מכוחו של קטר ההייטק. בחסות ההייטק הצלחנו לצלוח שני משברים עולמיים גדולים כמעט ללא פגע. בניגוד למשבר של 1985 שהביא לשידוד מערכות בכלכלה הישראלית, ובניגוד למשבר של 2003 שהקפיץ אותה עוד צעד קדימה, שני המשברים הכלכליים שבאו אחריהם עברו עלינו בקלות יחסית, ואולי בקלות רבה מדי. משבר הסאב-פריים של 2008 התחיל כבעיה אמריקנית, אבל הדין הכו מהר מאוד בעולם כולו. מיליונים איבדו את עבודתם, בנקים קרסו והכלכלה האמריקנית גלשה למיתון. הרפורמות שבוצעו בישראל ב-2003 הביאו אותה אל המשבר עם גירעון אפסי ויחס חוב-תוצר טוב מתמיד. יותר מזה – הממשלה התאפקה מלשפוך עוד כסף לטובת הכלכלה ולא התערבה במידה מופרזת, וכך, שנה אחרי שהמשבר הכה בעולם, ישראל כבר יצאה ממנו. העשור שאחרי התאפיין בריביות נמוכות, שהובילו לגידול בהשקעות, בעיקר בתחום הטכנולוגי – ולשגשוג אדיר של ההייטק הישראלי.

משבר הקורונה היה גם הוא משבר עולמי, אבל כשאורחי העולם עוד הסתגרו בבתיהם, בישראל קיבלו חיסונים וחזרו לעבוד. מגזר ההייטק לא רק פעל כרגיל, אלא

פרח בזכות הביקוש הגדול למוצרים טכנולוגיים בתחומים כמו שיחות וידאו, לימודים אינטראקטיביים, משחקי וידאו, צפייה ישירה, קניות מקוונות, בנקאות טכנולוגית ושליחויות מזון. המעבר לעבודה ולימודים מרחוק הגדיל גם הוא את הביקוש למחשבים ולשירותי ענן, אבטחת סייבר, תחזוקת מערכות מידע, מדעי נתונים ועוד.

את שנת 2020, שנת הקורונה, סיימה מדינת ישראל בנתונים כלכליים טובים מאלה של שאר העולם המפותח – במידה רבה הודות לענף ההייטק. כשהמגפה סגרה אותנו בבתים, מי שצמח היה מי שהצליח לתת פתרונות טכנולוגיים ללימודים, לעבודה ולהתוועדות מרחוק. 33 חברות ישראליות הפכו ל"חדי קרן" – דהיינו חברות בעלות שווי של מיליארד דולר ויותר – בתוך שנה אחת, מה שגרם לרבים לפקפק בנדירותה של החיה הזאת, שבישראל נפוצה יותר מהצפוי.

קטר נוצץ, קרונות חורקים

אבל מי שחומק מהקשיים, חומק מההזדמנות להשתפר. ובשעה שקטר ההייטק משך את הרכבת כולה קדימה, הוא לא יכול היה לעשות דבר כדי לנתק את הקרונות המיושנים והכבדים שנגררו מאחור. שני המשברים הכלכליים הגדולים של עשרים השנים האחרונות חלפו מעל ראשינו, ולא דרבנו אותנו לשבור את הקונספציה הכלכלית ולערוך את המשך השינויים המתבקשים כל כך, שנעשו ב-1985 וב-2003.

מערכת החינוך הישראלית למשל, האחראית העיקרית על ההון האנושי בישראל, היא מרכיב קריטי בבניית הצמיחה העתידית של ישראל. שורה ארוכה של מדדים מראים כי ההון האנושי בישראל נמוך בהשוואה בינלאומית. רק כשני שלישים מהתלמידים בישראל משיגים את סף ההישגים המינימלי במבחני פיז"ה לעומת כשלושה רבעים במדינות ה-OECD. ישראל מובילה בטבלה בקטגוריה אחת בלבד: פערים בין התלמידים הטובים ביותר ובין התלמידים החלשים ביותר.

קצב הילודה הגבוה בישראל מחייב השקעה גדולה ומתמדת בפיתוח תשתיות פיזיות, ובראשן תשתיות תחבורה ודיוור, וכן בהגדלת השירותים הציבוריים כמו בריאות וחינוך. דרושה השקעה ניכרת רק כדי לספק את צרכי האוכלוסייה על גידולה הטבעי – ויותר מניכרת כדי להדביק את פערי העבר. על הרגולציה המופרזת והבירוקרטיה הסבוכה, המכבידות על עסקים ומקשות על פיתוח תשתיות, נשפכו מילים לרוב, כונסו עשרות ועדות, נכתבו עשרות דו"חות והוכרזו רפורמות רבות, אך טרם נמצאה הנחישות לעמוד מול בעלי האינטרס, והמאמצים שנעשו היו מעטים ובלתי מספקים.

ככל שהיה פה טוב יותר, כך השינויים התרחקו יותר. ככל שהכלכלה הישראלית פרחת בחסות ההייטק, נתחים שלמים ממנה הוזנחו. פוליטיקאים, כידוע, סולדים משינויים דרמטיים, המעוררים ביקורת ציבורית ואת זעמן של קבוצות האינטרס, ובמקום לעשות את השינויים האלה, הרשו לעצמם לאשר הוצאות ציבוריות גדולות והולכות:

מערכת רווחה גדולה יותר, יותר כספים מגזריים, מגזר ציבורי מנופח, שפיכת כספים למערכת חינוך שאינה מצליחה להתייעל, ויותר כסף לאוכלוסיות שאינן עובדות ואינן יצרניות. האישי השמן לא באמת שינה את גורתו, אלא שהאישי הרוה התחזק וגדל, כך שהמגזר היצרני הצליח לשאת על גבו את המגזר הציבורי הגדול בלי לקרוס.

קל הרבה יותר לחלק כספים מאשר לפתור את הבעיות היסודיות, במיוחד כשיש די כסף. ממשלות ישראל הכפילו ושילשו את תקציב החינוך אבל לא פתרו את מערכת התמריצים שאינה מעודדת מצוינות במערכת החינוך; הן השקיעו עשרות מיליארדי שקלים במתן הנחות על רכישת דירה לזוגות צעירים במקום לפתור את סבך הבריורקטיה סביב עולם התכנון והבנייה; מיליארדי שקלים מושקעים מדי שנה במגזר החרדי, מצד אחד בעידוד תעסוקה, ומהצד השני בתחזוק מערכת התמריצים שמשאירה אותו מחוץ לעולם התעסוקה, ואישי אינו פותר את הפרדוקס.

כך הגענו אל המשבר הנוכחי. נסענו על אדי הדלק של הרפורמות הכלכליות שנעשו לפני שני עשורים, נשענים על סקטור ההייטק ועל שקט ביטחוני שאפשר לנו לצמצם הוצאות ביטחון ולפתח את הכלכלה. אלא שהדלק עומד להיגמר. רפורמות העבר מוצו ולא השכלנו ליצור חדשות. מגזר ההייטק נמצא במשבר משלו, עם ירידה בהיקפי ההשקעות לנוכח הריביות הגבוהות בעולם, ולא בטוח שהוא יוכל למשוך את הכלכלה כפי שעשה – וגם אם יוכל, לא בטוח שזה יספיק; זהו אינו משבר עולמי כמו משבר הקורונה, אלא משבר מקומי מאוד; אם ההייטק המקומי יתמהמה אפילו לרגע, ישנם בעולם אחרים שיוכלו לתפוס את מקומו. שאר המשק תקוע בסבך של אינטרסים ובריורקטיה שאיננו מצליחים להתיר מזה עשורים. גם שקט ביטחוני כבר אין לנו. אלה מביאים אותנו להבנה שדווקא ברגע שבו אנחנו צריכים משק חזק ויציב שיתמוך במאמצים הביטחוניים, אנחנו עלולים לגלוש למיתון ומשבר.

את הטעויות הכלכליות שעשו ממשלות ישראל אחרי מלחמת יום הכיפורים לא סביר שנעשה שוב. ישראל אמנם הופתעה באורח דומה – דומה מדי – אבל היא נכנסה למלחמה הנוכחית עם מאזן תשלומים חיובי, יתרות מט"ח גבוהות, ויחס חוב-תוצר נמוך יחסית. בנק ישראל כיום הוא גוף עצמאי ולא מתאפשרת הדפסת כסף כפי שעשו לאורך שנות השבעים. ישראל חשבה על עצמה אז ככלכלה מפותחת, אך למעשה הייתה רחוקה ממדינות מערביות אחרות בהיבטים רבים. היום ברור לנו כי הכלכלה הישראלית היא כלכלה מתקדמת המתחרה בכלכלות הגדולות בעולם, הודות, במידה רבה, לרפורמות שנעשו לפני ארבעים ועשרים שנה.

אנחנו זקוקים כעת לרפורמות חדשות. עד עתה חמקנו מהמשבר שיאלץ אותנו לעשות אותן, אבל נראה שהמזל שלנו אזל. מדינת ישראל צפויה להגדיל מאוד את הוצאות הביטחון בטווח הנראה לעין. זוהי הזדמנות פז לצמצם כל הוצאה שאינה הכרחית. סגירתו של משרד ההסברה, למשל, שהיה "בזבוז כספי ציבור", כדברי השרה

המתפטרות, צריכה להוות תקדים ולשמש דוגמה, ולא להפוך לאירוע חד-פעמי. תקציבים מגזריים נקבעים בדרך כלל במסגרת הלחצים של הפוליטיקה השגרתית, אבל כעת ישנה לגיטימציה ציבורית לבטלם ולקצצם, וקל יותר להדוף בעלי אינטרס כשתוחחי המלחמה רועמים. צמצום ההוצאות גם הוא צו השעה. מוערך כי הוצאות הממשלה על המלחמה הן כמיליארד שקלים ליום רק לשם חימוש וגיוס מילואים. המלחמה הנוכחית צפויה לעלות לנו בין מאה למאתיים מיליארד שקלים, כשמחשבים גם את העלויות האזרחיות סביב המפונים והנפגעים, שיקום יישובי חבל עוטף עזה, ותשלומי נזק ישיר ונזק עקיף לעסקים. מרבית הסכום הזה תגיע מהלוואות שהממשלה לוקחת ומהגדלת החוב הציבורי, כך שניאלץ להחזיר אותו בעתיד עם ריבית. מה שהיה אפשר להצדיק בזמן משבר הקורונה, כשכל העולם נדרש להגדיל חובות כדי להתמודד עם מגפה והשלכותיה, כשסוכנויות דירוג האשראי גילו סובלנות אוניברסלית, וכשהריבית הייתה אפסית – אי אפשר להצדיק כשהמשבר הוא אצלנו בלבד, וכשהריבית נעה סביב 5 אחוזים.

אנחנו נמצאים כעת בשעה של התכווננות מחודשת. אנחנו מבינים כי עלינו להחזיק צבא גדול בכל עת, וכי לא נוכל להדחיק את העיסוק הביטחוני בעתיד הנראה לעין. ישראל היא מדינה עם פוטנציאל כלכלי מרשים, ויש ביכולתנו להבטיח את ביטחוננו בלי לוותר על השגשוג שחווינו בעשורים האחרונים – אבל לשם כך, עלינו לבצע את השינויים המתאפשרים רק בשעת משבר. ממשלות ישראל הקודמות השכילו לנצל את המשברים שפקדו אותן, ובכך הבטיחו את השגשוג והפריחה שמהם זכינו ליהנות בשנים האחרונות. כעת עלינו להמשיך את המלאכה.

---

1 "תוכנית בנק ישראל להאצת הצמיחה במשק: צירי פעולה אסטרטגיים מומלצים לממשלה", בנק ישראל, 30.1.2023.